

Verschilt de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's tussen samenlevingen?

Een vergelijking tussen de Bondsrepubliek en de DDR

Henriette Engelhardt, Heike Trappe & Jaap Dronkers¹

Summary

Does the intergenerational transmission of divorce differ between societies? A comparison between the German Federal Republic and the German Democratic Republic

The intergenerational transmission of divorce risk is a well known long-term effect of divorce which has been found in many different Western societies. Less is known about how different family policies and divorce laws contribute to these effects. In this article we consider the separation of Germany between 1949 and 1990 in two states with very different family policies as a natural experiment and investigate the effect of family policies on the strength of social inheritance of divorce. Therefore, we analyse data from the German Life History Study for respondents from the former FRG and GDR with multivariate event-history methods. Our results indicate that the strength of the intergenerational divorce transmission net of the difference in divorce level was lower in the former GDR than in the former FRG. This effect can be explained by differences in denominational composition, marriage age and timing of first birth which are partly indicators for different family policies. Furthermore, we do not find a significant decline in the dynamics of divorce transmission over time, both in the GDR and the FRG.

1. Inleiding

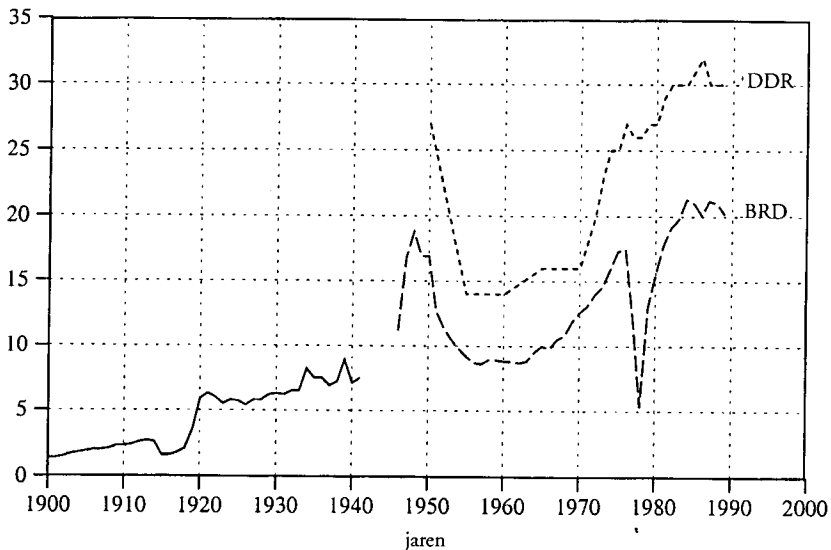
De intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's (kinderen van gescheiden ouders scheiden zelf significant meer dan vergelijkbare kinderen van niet-gescheiden ouders) is langzamerhand goed gedocumenteerd: het treedt op in de Verenigde Staten (Amato & Booth, 1991; Bumpass et al., 1991; Glenn & Kramer 1987; Greenberg & Nay 1982; Keith & Finlay, 1988; Kitson, Babri & Roach, 1985; Kuh & Maclean, 1990; McLanahan & Bumpass, 1988; Mueller & Cooper, 1986; Teachman, 1982; Webster, Orbuch & House, 1995; Wolfinger, 1999), Australië (Dronkers & Hox, 1998), Oost- en West-Duitsland (Diekmann and Engelhardt, 1995, 1999; Engelhardt, 1998; Wagner, 1993, 1997) en Nederland (De Graaf, 1996; Dronkers, 1997; Janssen, Poortman, de Graaf & Kalmijn, 1998; Manting, 1996). Deze samenlevingen verschillen in vele opzichten, waaronder hun echtscheidingswetgeving en

gezinsbeleid. Deze verschillen zouden van invloed kunnen zijn op de gevolgen van ouderlijke echtscheiding op hun kinderen, niet alleen op de korte termijn maar ook op de lange termijn. Het is echter ook mogelijk dat de negatieve gevolgen van ouderlijke echtscheiding niet beïnvloed wordt door verschillen tussen samenlevingen, omdat de psychische schade en de spanning verbonden met ouderlijke echtscheiding niet varieert met de inrichting van samenlevingen. De mogelijke cross-nationale verschillen of overeenkomsten in de gevolgen van ouderlijke scheiding voor hun kinderen zijn tot nu toe niet systematisch onderzocht. Alleen Borgers, Dronkers & van Praag (1996) merken op dat de gestandaardiseerde effecten van ouderlijke echtscheiding op het welzijn van hun kinderen in Nederland ongeveer half zo groot zijn als de vergelijkbare gestandaardiseerde effecten in de Verenigde Staten.

Ondanks de afwezigheid van cross-nationale vergelijkingen van de effecten van ouderlijke scheiding op hun kinderen is het politieke debat over de voor- en nadelen van de huidige echtscheidingswetten heftig, met name in de Verenigde Staten (Amato & Booth, 1997: 236) en het Verenigd Koninkrijk (Kiernan, Land & Lewis, 1998: 89, 185, 276). Conservatieven in deze samenlevingen bepleiten de herinvoering van strengere echtscheidingswetten. Een van hun argumenten is het lange-termijn negatieve effect van ouderlijke echtscheiding op kinderen. Anderzijds wordt ook gepleit voor liberale echtscheidingswetten, waarbij de scheidende ouders gezamenlijk met behulp van een bemiddelaar de echtscheiding regelen. Wat ook de waarde van de debatten moge zijn, ze veronderstellen allemaal dat een bepaald gezinsbeleid, zoals dat door een echtscheidingswet gedeeltelijk wordt belichaamd, de lange-termijneffecten van echtscheiding kan beïnvloeden. Als deze veronderstelling juist is, beïnvloeden gezinspolitiek en echtscheidingswetgeving niet alleen de positie van mannen en vrouwen tijdens en na hun huwelijk, maar ook het welzijn van hun kinderen op de lange termijn. Een van de mogelijke lange-termijneffecten van ouderlijke echtscheiding op hun kinderen komt tot uitdrukking in de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's. Een van de voordelen van de analyse van de sociale erfelijkheid van echtscheidingsrisico's ligt in de gemakkelijke meetbaarheid en de goede cross-nationale vergelijkbaarheid, alvast in vergelijking met andere indicatoren van het welzijn van kinderen.

Het doel van dit artikel is bij te dragen aan het debat over het belang van gezinspolitiek en echtscheidingswetgeving door een empirische analyse van de intergenerationele overdracht van echtscheiding in de voormalige Bondsrepubliek Duitsland (BRD) en de voormalige Duitse Democratische Republiek (DDR). Gedurende de veertigjarige scheiding tussen beide delen van Duitsland werden maatschappelijke verschillen door de verschillende regimes verhoogd. Ten aanzien van de vorming en ontbinding van gezinnen speelden uiteenlopende uitgangspunten in gezinspolitiek en de daarmee samenhangende maatregelen hun rol in dit uiteengroeien van de beide delen van Duitsland. Zij droegen bij tot de gedeeltelijke divergentie in demografische processen, die gedurende de zeventiger en tachtiger jaren het meest duidelijk waren toen de uiteenlopende echtscheiding en gezinspolitiek in beide samenlevingen het verst ontwikkeld waren (voor gezinspolitiek: Huinink, 1995; voor echtscheiding Wagner, 1997). Tot op zekere hoogte kan de vergelijking van de intergenerationele overdracht van

Figuur 1: Scheidingen in Duitsland per 10.000 inwoners

echtscheidingsrisico's gezien worden als een quasi-experiment. Enerzijds verschilden beide delen van Duitsland gedurende de 40 jaar van hun afzonderlijk bestaan in gezinspolitiek en ideologie, maar anderzijds lijken beide delen meer op elkaar dan op enige andere Europese samenleving.

Men kan betogen dat de DDR als communistische samenleving maar 40 jaar heeft bestaan en dat deze periode te kort is om de intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's grondig te beïnvloeden. Ouders noch kinderen woonden hun volledige leven in de DDR en werden dus niet in gelijke mate door dezelfde gezinspolitiek beïnvloed. Hoewel dit argument juist is, menen wij dat de vergelijking toch zinvol is omdat betere cross-nationale vergelijkingen van de lange-termijneffecten van gezinspolitiek niet mogelijk zijn door het ontbreken van beter vergelijkbare samenlevingen met een uiteenlopende ontwikkeling.

Regionale verschillen binnen Duitsland in het niveau van echtscheiding bestonden reeds lang voor de stichting van de BRD en de DDR in 1949. Wagner (1997: 119-120) merkt op dat het echtscheidingsniveau in Oost-Duitsland al sinds de twintiger jaren hoger was. Figuur 1 laat zien dat na 1949 de Oost-West verschillen licht toenamen en dat ze het grootst waren gedurende de zeventiger en tachtiger jaren. De scherpe piek in de BRD-curve in 1977/78 wordt veroorzaakt door de invoering van een nieuwe echtscheidingswet (vergelijk tabel 1). Waarschijnlijk nog belangrijker voor de intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's is het aantal minderjarige kinderen, betrokken bij de echtscheidingen. Dat aantal was vanaf 1965 in de DDR hoger dan in de BRD en bereikte zijn hoogtepunt in beide delen rond 1970. Het aantal 'echtscheidingskinderen' daalde sterker in de BRD dan in de DDR (Cromm, 1998: 564; Wagner, 1997: 122).

2. Het theoretisch verband tussen intergenerationele overdracht van echtscheiding en gezinspolitiek

De literatuur geeft een groot aantal verklaringen voor het bestaan van intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's, die tot vijf mechanismen kunnen worden teruggebracht: (1) De spanning die het gevolg is van een ouderlijke echtscheiding is een 'push' factor die ertoe leidt dat kinderen het ouderlijk huis vroeger verlaten, vroeger trouwen en op een jongere leeftijd kinderen krijgen, wat hun kans op echtscheiding vergroot (spanningsmechanisme: Amato, 1993; McLanahan & Bumpass, 1988; Wallerstein & Kelley, 1980); (2) De socialisatie-omstandigheden in het ouderlijk huis bevorderen de ontwikkeling van bepaalde houdingen en gedragingen bij de kinderen, die óf hen later minder in staat stellen relaties in stand te houden óf hen leren sneller onbevredigende relaties af te breken (socialisatiemechanisme: Glenn & Kramer 1987; Greenberg & Nay, 1982; Pope & Mueller, 1976); (3) De economische omstandigheden die het gevolg zijn van ouderlijke echtscheiding beïnvloeden het bereikte onderwijs- en beroepsniveau van de kinderen negatief, wat de kans van deze kinderen om zelf te scheiden vergroot (economisch deprivatiemechanisme: McLanahan & Bumpass, 1988); (4) Het stigma van de ouderlijke scheiding beïnvloedt de levenskansen van hun kinderen negatief (stigmatiseringsmechanisme: Spruijt, 1993); (5) Ouders en kinderen hebben gedeeltelijk bepaalde gemeenschappelijke erfelijke persoonlijkheidskenmerken die scheiding van zowel ouders als kinderen bevorderen of afremmen (genetisch mechanisme: Cramer, 1993; Jockin, McGue & Lykken, 1996; McGue & Lykken, 1992).

Deze mechanismen of categorieën interveniërende variabelen sluiten elkaar niet logisch uit. Eerder is het waarschijnlijk dat er interactie bestaat tussen de verschillende factoren, bijvoorbeeld tussen economische deprivatie en minder gunstige socialisatiecondities. Bovendien treden de verschillende mechanismen op verschillende tijdstippen van de levensloop naar voren. Het genetische mechanisme kan het eerste zijn, gelijktijdig gevolgd door een ongunstige socialisatie, door stigmatisering en door economische deprivatie. Als gevolg daarvan kan het spanningsmechanisme in werking treden. Dit artikel heeft niet tot doel nieuw licht te werpen op deze mechanismen van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's of hun relatieve belang binnen de beide Duitse samenlevingen vast te stellen. In plaats daarvan willen wij de relatie tussen deze mechanismen en de eventuele effecten van gezinspolitiek vaststellen.

Tabel 1 geeft een overzicht van de belangrijkste verschillen in gezinspolitiek tussen de BRD en de DDR. Daaruit kan men afleiden dat in de DDR getrouwde en gescheiden vrouwen met kinderen economisch minder afhankelijk waren van hun echtgenoten of partners, de economische en sociale positie van moeders met kinderen minder verslechterde na de scheiding en de echtscheidingsprocedures minder stigmatiserend en spanningsvol zouden kunnen zijn geweest dan in de BRD.

De verschillen in gezinspolitiek in combinatie met de mechanismen van overdracht van echtscheidingsrisico's kunnen een mogelijk verschil tussen de BRD en de DDR in de sterkte

Tabel 1: Belangrijke ontwikkelingen in het gezinsbeleid in de voormalige DDR en de BRD

DDR	BRD
<i>Algemene uitgangspunten van gezinsbeleid</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Werken door vrouwen en mannen is de belangrijkste grondslag van hun gelijkheid (individuele belasting over inkomen van echtparen) • Voltijds werken van vrouwen zelfs in jaren waarin men voor kinderen moet zorgen, mogelijk gemaakt door uitvoerige openbare kinderopvang en andere vormen van sociale ondersteuning • Huwelijk als grondslag van het gezin maar ook speciale ondersteuning van alleenstaande moeders, moeders die nog onderwijs volgen en ouders met veel kinderen • Gezinsbeleid in het algemeen alleen gericht op vrouwen met pronatalistisch doel ➤ Verzwakking van het huwelijk als economische institutie via sociaal beleid 	<ul style="list-style-type: none"> • Mannelijk kostwinnersmodel met voltijd werken de mannen en gedeeltelijk werkende vrouwen (gezamenlijke belasting over het inkomen van beide echtelieden) • Een opeenvolging van werken en gezin met lange onderbrekingen en een terugkeer naar deeltijdarbeid als de kinderen nog klein zijn • Sociale steun aan het huwelijk en wat speciale steun aan alleenstaande moeders en aan vrouwen gedurende periodes van werkloosheid (sociale verzekering via echtgenoot) • Gezinsbeleid in het algemeen gericht op alleen vrouwen met een lichte verandering gedurende 1948-1989 ➤ steun aan huwelijk als economische institutie via sociaal beleid
<i>Echtscheidingsregelingen</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Sinds 1948 een echtscheidingsprocedure voor rechtbank zonder advocaten • Een geen-schuld echtscheidingswet sinds 1955, ontwrichting van het huwelijk een voldoende grond voor scheiding, lage korte termijn alimentatierechten voor vrouwen en duidelijke regels voor steun aan kinderen ➤ grondidee: vrouwen moeten onafhankelijk zijn van hun voormalige echtgenoten na de scheiding door hun eigen werk • Algemene regel: moeders krijgen de voogdij over hun kinderen • Probleem: gescheidenen leven nog vaak in het zelfde huis als gevolg van woningnood 	<ul style="list-style-type: none"> • Tot 1977 een schuld echtscheidingswet uit 1900 met advocaten • Na 1977 1 jaar gescheiden wonen als voldoende grond voor echtscheiding • Sterke invloed van de rechtbank op lange termijn alimentatierechten van vrouwen (ouderdom) en kinderen ➤ grondidee: vrouwen en kinderen moeten het na de scheiding niet veel slechter krijgen • Hoge kosten echtscheidingsprocedures • Algemene regel: moeders krijgen voogdij over hun kinderen (gemeenschappelijke voogdij mogelijk)
<i>Een aantal regels met betrekking tot geboorte en ouderschap</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Sinds 1976 zwangerschap en geboorteverlof vanaf 6 weken voor de geboorte tot 20 weken daarna (daarvoor: korter verlof, inkomen: het gemiddelde salaris) • Bescherming tegen ontslag uit een baan voor zwangere vrouwen, moeders met kinderen tot 1 jaar, ouders met een 'babyjaar' en alleenstaande ouders met kinderen tot 3 jaar oud • Verzorgingsverlof ('babyjaar'): 1ste kind: 1 jaar (sinds 1986) 2de kind: 1 jaar (sinds 1976) 3de kind: 18 maanden (sinds 1984) voor alleenstaande ouders met kinderen tot 3 jaar oud als er geen dagopvang beschikbaar was (inkomen: 70-90 % van gemiddeld salaris) • Verreikende rechten op terugkeer in de oude of een equivalente baan na verlof 	<ul style="list-style-type: none"> • Sinds 1952 zwangerschap en geboorteverlof vanaf 6 weken voor de geboorte tot 8 weken daarna (inkomen: het gemiddelde salaris) • Bescherming tegen ontslag uit baan voor zwangere vrouwen en tot 4 maanden na de geboorte en gedurende het ouderschapsverlof • Ouderschapsverlof voor elk kind: 10 maanden (sinds 1986) 1 jaar (sinds 1988) 15 maanden (sinds 1989) (inkomen: 600 DM/maand gedurende 6 maanden onafhankelijk van gezinsinkomen, daarna afhankelijk van gezinsinkomen) • Geen recht op terugkeer naar de oude baan, maar een recht op een equivalente baan na verlof

Bron: Berghahn & Fritzsche (1991); Gerlach (1996: 205ff); Trappe (1995: 40ff); Wagner (1997: 157ff).

van de relatie tussen de ouderlijke echtscheidingsrisico's en die van hun kinderen veroorzaken. (1) Gegeven de ongelijke verdeling van echtscheidingen vóór de Duitse deling zou er volgens het genetisch mechanisme een grotere overdracht van echtscheiding moeten zijn in de DDR ongeacht de verschillen in gezinspolitiek. (2) Als het spanningsmechanisme belangrijk is, zou er in de DDR een kleinere overdracht moeten zijn omdat de liberalere echtscheidingswetten echtscheiding sneller en gemakkelijker maken en echtscheidingen zo minder spanning voor de kinderen teweeg brengen. (3) Als het socialisatiemechanisme de echtscheidingsoverdracht gedeeltelijk bepaalt, zou er een grotere overdracht in de DDR moeten zijn gezien de protestantse en onkerkelijke tradities en de geringere nadruk op traditionele gezinswaarden. (4) Als het economische-deprivatiemechanisme belangrijk is, zou er in de DDR een geringere overdracht moeten zijn: de goedkope en gemakkelijk beschikbare dagopvang voor kinderen en de gulle ondersteuning van werkende moeders stelden zelfs gescheiden moeders met minderjarige kinderen in staat werk en gezin te combineren. (5) Als het stigmatiseringsmechanisme verantwoordelijk is voor de echtscheidingsoverdracht, zou men een geringere overdracht in de DDR verwachten omdat het hogere echtscheidingsniveau en de liberalere en goedkopere echtscheidingsprocedure een ouderlijke echtscheiding minder stigmatiserend voor de kinderen maakt.

Volgens Wolfinger (1999) is in de Verenigde Staten de sterkte van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's afgenomen gedurende de twintigste eeuw toen echtscheiding meer gebruikelijk en sociaal geaccepteerd werd waardoor de stigmatisering van gescheiden ouders en hun kinderen afnam. Als dit juist is, mogen wij een afnemende echtscheidingsoverdracht voor de jongere cohorten in zowel de BRD als de DDR verwachten. Bovendien zouden wij een snellere afname van de echtscheidingsoverdracht in de DDR mogen verwachten dan in de BRD, gezien de meer liberale gezinspolitiek in de DDR.

Hoewel wij op grond van de genetische en socialisatiemechanismen een ander effect veronderstellen, maakt de optelsom van spanning, economische deprivatie en stigmatiseringsmechanismen het waarschijnlijker dat het verschil in gezinspolitiek en echtscheidingswetgeving tot een lager niveau van overdracht van echtscheidingsrisico in de DDR heeft geleid dan in de BRD. Verschillende studies over de voormalige BRD (Diekmann & Engelhardt 1995; Engelhardt 1998; Wagner 1993) vonden een toegenomen echtscheidingsrisico van kinderen van gescheiden ouders, maar voor de DDR was dit minder duidelijk. Gebaseerd op data van het 1994 Duitse Familie Onderzoek vond Diefenbach (1997) in de nieuwe bondslanden² een significant hoger echtscheidingsrisico van kinderen van gescheiden ouders. Babka von Gostomski (1998) vond daarentegen met het Mannheimer Echtscheidingsonderzoek uit 1996 geen significant hogere overdracht in Oost-Duitsland. Terwijl beide studies beperkt zijn tot Oost-Duitsland na de hereniging, is ons slechts één studie bekend die de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's tussen de voormalige BRD en DDR vergelijkt. Wagner (1997: 257-264) laat met behulp van de Duitse Levensloop Studie zien dat kinderen van gescheiden ouders in de BRD een significant hoger risico lopen (110%) om zelf ook te scheiden in vergelijking met kinderen van niet-gescheiden ouders. In de DDR is dat risico slechts 60% hoger. Wagner vergelijkt echter het overdrachtseffect in de beide delen van Duitsland

niet en kan daardoor geen rekening houden met mogelijke interveniërende factoren die dit verschil in overdrachtseffect zouden kunnen verklaren.

Daarom stellen wij in dit artikel drie vragen: (1) Is de intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's minder sterk in de voormalige DDR dan in de voormalige BRD? (2) Zo ja, kan dit verschil verklaard worden door indicatoren van het spanningsmechanisme (met name leeftijd bij eerste huwelijk), het economische deprivatiemechanisme (met name opleidingsniveau) of het socialisatiemechanisme (met name godsdienst en ouderlijke opleiding)? (3) Wordt de intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's minder sterk, zowel in de voormalige BRD als in de DDR?

3. Data en Methodes

Dit artikel maakt gebruik van de Duitse Levensloop Studie.³ Deze studie is een a-selecte steekproef uit de Duitse thuiswonende volwassen bevolking van bepaalde geboortecohorten. In de BRD werden 5.591 personen uit de geboortecohorten 1919-21, 1929-31, 1939-41, 1949-51, 1954-56 en 1959-61 geïnterviewd en in de DDR 2.331 personen uit de geboortecohorten 1929-31, 1939-41, 1951-53 en 1959-61.⁴ De DDR en de BRD bestonden naast elkaar tussen 1949 en 1990. Daarom beperken de analyses zich tot de respondenten van de geboortecohorten 1939 tot 1961 en tot diegenen die huwden voor 1990. Bovendien beperken wij ons in de analyses tot de eerste huwelijken, want de tweede of derde huwelijken verschillen in vele opzichten van de eerste huwelijken en de genoemde mechanismen over echtscheidingsoverdracht hebben geen betrekking op latere huwelijken. Ongeveer 76.2% (n=2.646) van de respondenten van deze BRD-cohorten en 91.5% (n=1.592) van de respondenten van de DDR-cohorten waren voor 1990 voor de eerste keer getrouwd. Eind 1989 waren 11.0% in de BRD en 17.3% in de DDR gescheiden.

De volgende variabelen worden in deze analyses gebruikt:

- Het type ouderlijk gezin wordt beschreven met drie dichotome variabelen: (1) opgroeien met één ouder als gevolg van ouderlijke formele of informele scheiding (*gescheiden ouders*), (2) opgroeien met één ouder als gevolg van overlijden van vader of moeder (*verweduwde*), en (3) opgroeien met een onbekende natuurlijke ouder (*onbekende ouder*). Opgroeien tot 16 jaar bij beide ouders (*beide ouders*) is de referentiecategorie.
- Religie van de respondent wordt beschreven met twee dichotome variabelen: *katholiek* en *protestant* (inclusief andere religies). Geen religie is de referentiecategorie.
- Als de vader of de moeder van de respondent ten minste een opleidingsniveau had boven het gemiddelde niveau van hun geboortecohort, hebben wij de variabelen *vader/moeder: hoge opleiding* 1 gescoord, anders 0.
- Twee dichotome variabelen zijn gemaakt voor de *huwelijkscohorten 1970-1979* en *1980-1989*. Gehuwd voor 1970 is de referentiecategorie.
- De *huwelijksleeftijd* van man en vrouw is gemeten in jaren.
- Als de geboorte van het eerste kind plaats vond voor het eerste huwelijk hebben wij *kind voor huwelijk* 1 gescoord, anders 0.

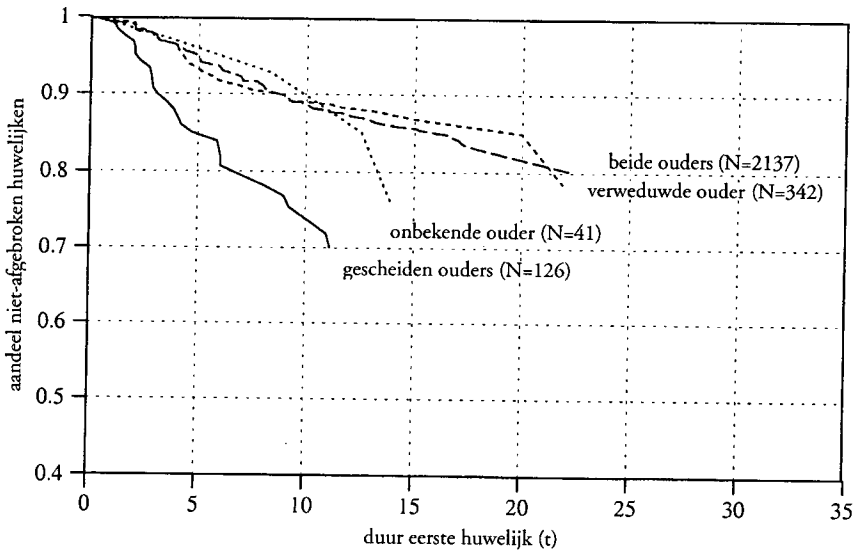
- Het onderwijsniveau van man en vrouw wordt beschreven door drie dichotome variabelen: *hoge opleiding*, *gemiddelde opleiding*, *lage opleiding*.
- Als het onderwijsniveau van de man hoger of lager is dan dat van de vrouw, hebben wij de dichotome variabelen *opleiding man* >/< *opleiding vrouw* 1 gescoord. Referentiecategorie zijn paren met een gelijk opleidingsniveau.
- De geboorte van het eerste kind binnen het eerste huwelijk wordt in de vergelijkingen opgenomen als een tijd-afhankelijke covariaat (*1ste kind*), die van 0 in 1 verandert na de geboorte.
- De respondent uit de DDR heeft een score van 1, anders een 0.
- Het periode-effect van de echtscheidingsniveaus in de BRD worden beschreven met twee tijd-afhankelijke covariaten (*1977*, *1978*), die veranderen van 0 in 1 als de huwelijksduur dit jaar passeert (vergelijk figuur 1).
- De *duur van het eerste huwelijk* is voor de niet-gescheiden en niet-verweduwde respondenten het verschil tussen het jaar van interview en het jaar van het eerste huwelijk. Als het interview plaatsvond na 1989, is 1989 gebruikt als interviewjaar. Voor gescheiden respondenten is de duur van het eerste huwelijk het verschil tussen het jaar van hun scheiding en het jaar van hun eerste huwelijk, als die scheiding voor 1990 plaatsvond. Voor verweduwde respondenten is de duur van het eerste huwelijk het verschil tussen het jaar van het overlijden van hun partner en het jaar van hun eerste huwelijk, als dat overlijden plaatsvond voor 1990.

Omdat huwelijksduur alleen bekend is voor de huwelijken die voor het interviewjaar ontbonden waren (niet-gecensureerde gevallen) maar die duur niet bekend is voor de nog bestaande huwelijken (gecensureerde gevallen), kunnen gebruikelijke procedures als tabelanalyse of multivariate-regressieanalyse niet gebruikt worden. Maar gebeurtenissenanalyse of 'survival' analyse leveren betrouwbare schatters van de invloed van de covariaten op het scheidingsrisico op, zelfs als de beschikbare waarnemingen gecensureerd zijn (Blossfeld & Rohwer 1995). In dit artikel gebruiken wij Cox regressie om de parameters goed te schatten.

Een ander probleem bij de analyse van huwelijksduur of echtscheidingsrisico is dat covariaten kunnen veranderen in de loop der tijd. Als wij huwelijksduur analyseren, is de geboorte van een kind een goed voorbeeld van een tijdsafhankelijke covariaat. Teneinde de effecten van de tijdsafhankelijke variabele covariaten te schatten, gebruiken wij de episode-splittingsmethode (Blossfeld & Rohwer 1995). De huwelijksduur zal dan altijd opgesplitst worden als de tijdsafhankelijke covariaat verandert, bijvoorbeeld een kind wordt geboren. Deze procedure is universeel toepasbaar in parametrische en semiparametrische modellen en levert betrouwbare schatters op.

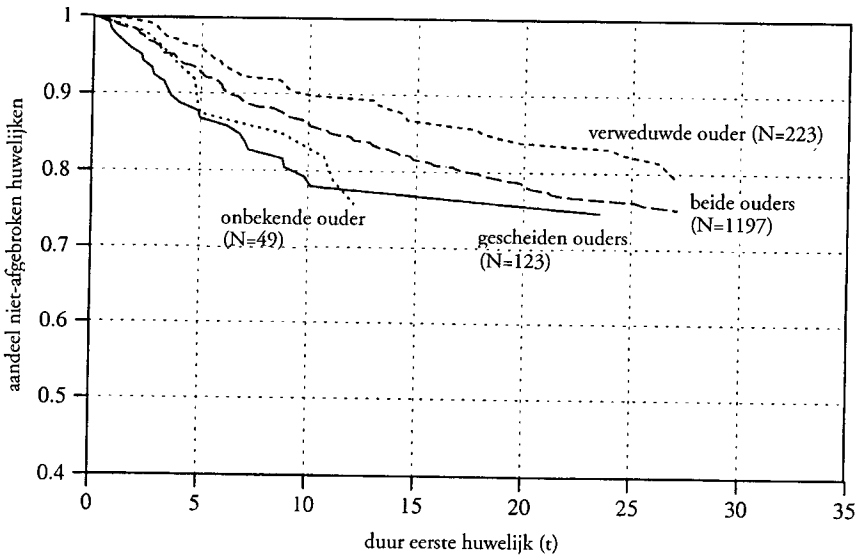
Figuur 2: Het aantal nog gehuwde paren naar huwelijksduur (Kaplan-Meier-schattingen)

a. BRD

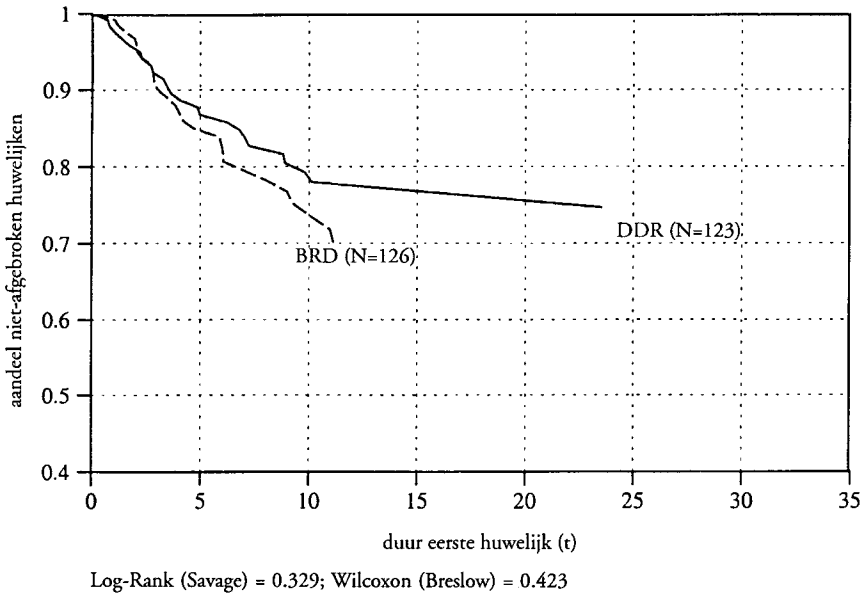
Log-Rank (Savage) = 0.000; Wilcoxon (Breslow) = 0.000

b. DDR

Log-Rank (Savage) = 0.174; Wilcoxon (Breslow) = 0.052

c. Respondenten met gescheiden ouders in BRD en DDR

4. Resultaten

Eerst laten wij het aandeel niet-afgebroken huwelijken per huwelijksduur zien volgens de 'sterftetafel'-methode (zie Blossfeld & Rohwer 1995). Voor een eerste toets van de overdrachtshypothese in de BRD en de DDR splitsen wij de scheidingstafels naar het type ouderlijk gezin. Figuur 2 geeft de grafische afbeeldingen van het verloop in niet-afgebroken huwelijken voor de vier typen ouderlijk gezin. De verschillende lengten van de risicolijnen voor de DDR en de BRD zijn een gevolg van het cohort-ontwerp van de Duitse Levensloop Studie: alle DDR-cohorten zijn geïnterviewd in 1991/92 en wij kappen de waarneming aan het eind van 1989 af, maar de BRD-geboortecohorten 1939-41 en 1949-51 werden al rond 1982 geïnterviewd. De interviews met de BRD geboortecohorten 1954-56 en 1959-61 zijn in 1989 uitgevoerd. Deze verschillen in observatieperioden leiden gemiddeld tot een langere huwelijksduur van respondenten uit de DDR.

Figuur 2a laat zien dat er een duidelijk overdrachtseffect bestaat in de BRD. Als een respondent gescheiden ouders heeft, is het in vergelijking met de andere drie typen ouderlijk gezin veel waarschijnlijker dat zijn of haar eerste huwelijk zal eindigen in een echtscheiding. Bij een huwelijksduur van tien jaar is de kans op echtscheiding bij kinderen van gescheiden ouders meer dan twee keer zo groot als bij kinderen met niet-gescheiden ouders, met een verweduwd ouder of met een onbekende ouder. De verschillen in echtscheiding tussen de andere drie typen ouderlijk gezin zijn klein. Het verschil tussen de vier 'overlevingsfuncties' is zeer significant. In de DDR (figuur 2b) scheiden kinderen van gescheiden ouders zelf ook vaker,

Tabel 2: Determinanten van echtscheidingsrisico voor de geboortecohorten 1939-1961: partiële-likelihood-schattingen van parameters van het Cox-model

	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5	M 6	M 7	M 8
<i>Herkomst familie</i>								
Gescheiden ouders	2,321***	2,319***	2,115***	2,387***	1,823*	2,316***	2,276***	1,690*
Verweduwde ouders	0,825	0,824	0,852	1,037	0,727	0,831	0,847	1,021
Onbekende vader	1,115	1,192	1,079	1,125	1,129	1,132	1,114	1,178
vader: goed onderwijs		1,381**						1,416**
moeder: goed onderwijs		1,257						1,254
<i>persoonlijke kenmerken</i>								
katholiek			0,421***					0,538***
protestant			0,521***					0,669***
<i>kenmerken koppel</i>								
getrouwd 1970-79				1,861***				1,866***
getrouwd 1980-89				2,404***				3,026***
Huwelijksleeftijd man					0,974			0,972
Huwelijksleeftijd vrouw					0,954*			0,927**
Man opleiding > vrouw						1,240		1,184
Man opleiding < vrouw						1,191		1,043
Kind voor huwelijk							0,899	0,853
1 ^e kind (tijd afhank.)							0,437***	0,455***
<i>Periode effecten</i>								
1977 (tijd afh.)*BRD								0,715
1978 (tijd afh.)*BRD								2,263**
DDR	1,263**	1,274**	0,777*	1,240*	1,444***	1,247*	1,274*	1,206
(lfl -waarde)	(2,589)	(2,687)	(2,181)	(2,376)	(3,838)	(2,443)	(2,554)	(1,260)
DDR *gescheiden ouders	0,553*	0,536*	0,577	0,547*	0,681	0,557*	0,598	0,754
(lfl -waarde)	(2,028)	(2,136)	(1,883)	(2,066)	(1,182)	(2,002)	(1,758)	(0,868)
Aantal huwelijken	4238	4238	4238	4238	4140	4238	4232	4136
Aantal episodes	4238	4238	4238	4238	4140	4238	7289	11844
- log-likelihood	4459,66	4451,97	4436,98	4433,70	3930,89	4457,19	4408,33	3818,01
LR	19,62	35,00	64,98	71,54	34,00	24,56	50,11	159,36
Df	4	6	6	6	6	6	6	18

Noten: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Gerapporteerd zijn de (geëxponentieerde) α -coëfficiënten van the covariaten. $(\alpha-1) \times 100$ = percentage effect van een covariaat op het echtscheidingsrisico. LR is de likelihood ratio met de dichotome variabele 'DDR' in the basismodel.

Tabel 3: Gemiddelden van de covariaten

	Land				Met gescheiden ouders		
	BRD + DDR	BRD	DDR	Vers.	BRD	DDR	Vers.
<i>Herkomst familie</i>							
Beide ouders (=1, 0 anders)	78,7%	80,8%	75,2%	***	-	-	
Gescheiden ouders (=1, 0 anders)	5,9%	4,8%	7,7%	***			
Verweduwde ouders (=1, 0 anders)	13,3%	12,9%	14,0%				
Onbekende ouder (=1, 0 anders)	2,1%	1,5%	3,1%	**			
Broer of zuster (=1, 0 anders)	87,3%	87,5%	86,9%		83,3%	91,9%	*
Vader: hoge opleiding (=1,0 anders)	15,2%	15,7%	14,5%		15,1%	17,1%	
Moeder: hoge opleiding (=1, 0 anders)	10,5%	11,4%	9,2%	*	15,9%	13,8%	
<i>Persoonlijke kenmerken</i>							
Katholiek (=1, 0 anders)	29,8%	45,2%	4,3%	***	38,9%	2,4%	***
Protestant (=1, 0 anders)	38,0%	44,7%	26,7%	***	41,3%	18,7%	***
Geen religie (=1, 0 anders)	32,2%	10,1%	69,0%	***	19,8%	78,9%	***
<i>Kenmerken van het koppel</i>							
Getrouwd 1946-69 (=1, 0 anders)	29,6%	27,0%	33,7%	***	25,4%	29,3%	
Getrouwd 1970-79 (=1, 0 anders)	39,1%	40,9%	36,3%	**	44,4%	39,0%	
Getrouwd 1980-89 (=1, 0 anders)	31,3%	32,1%	30,0%		30,2%	31,7%	
Huwelijksleeftijd man (jaren)	24,9	25,4	24,2	***	25,6	23,9**	
Huwelijksleeftijd vrouw (jaren)	22,3	22,6	21,9	***	21,7	22,1	
Opleiding man:							
Minder dan 10 ^{de} klas (=1, 0 anders)	56,8%	65,2%	42,8%	***	69,1%	41,5%	***
'mittlere Reife' (=1, 0 anders)	27,1%	18,5%	41,4%	***	19,0%	48,0%	***
'Abitur' (=1, 0 anders)	16,1%	16,3%	15,8%		11,9%	10,5%	
Opleiding vrouw:							
Minder dan 10 ^{de} klas (=1, 0 anders)	53,0%	63,2%	36,1%	***	65,1%	30,9%	***
'mittlere Reife' (=1, 0 anders)	34,8%	24,8%	51,5%	***	27,8%	61,0%	***
'Abitur' (=1, 0 anders)	12,2%	12,0%	12,4%		7,1%	8,1%	
Man opleiding = vrouw (=1, 0 anders)	65,1%	65,7%	64,2%	*	64,3%	66,7%	
Man opleiding > vrouw (=1, 0 anders)	16,7%	17,2%	15,9%		18,2%	13,0%	
Man opleiding < vrouw (=1, 0 anders)	18,2%	17,1%	19,9%		17,5%	20,3%	
Kind voor huwelijk (=1, 0 anders)	13,3%	7,1%	23,6%	***	12,7%	25,2%	*
1 ^{ste} kind in huwelijk (=1, 0 anders)	74,3%	75,6%	72,1%	*	70,6%	69,9%	
Scheidingen	13,4%	11,0%	17,3%	***	22,2%	19,5%	
Aantal huwelijken	4238	2646	1592		126	123	

Noten: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ (two tailed test). Gemiddelden van de dichotome variabelen zijn de proporties van de 1-gecodeerde categorie.

maar de verschillen tussen de vier typen ouderlijk gezin zijn kleiner dan in de BRD en nauwelijks significant. Dit is slechts een eerste aanwijzing voor de juistheid van onze hypothese over een lager overdrachtniveau in de DDR. Een directe toets van een verschil in de sterkte van overdracht van echtscheidingsrisico's tussen de BRD en de DDR geeft figuur 2c. Hoewel bij kinderen van gescheiden ouders het aandeel van echtscheiding in de BRD wat hoger ligt, is het gemiddelde verschil in de 'overlevingsfunctie' niet significant. Daarom moet, op het eerste gezicht, de hypothese van de verschillende overdrachtseffecten in de BRD en de DDR toch verworpen worden.

Maar dit behoeft niet de definitieve conclusie te zijn. Door het hogere gemiddelde echtscheidingsniveau in de DDR (zie figuur 1) is het mogelijk dat bestaande verschillen in de intergenerationele overdracht van echtscheiding verborgen blijven. Om het netto verschil in echtscheidingsoverdracht vast te stellen moeten wij controleren voor verschillen in echtscheidingsniveaus tussen de BRD en de DDR.

Dit doen wij met multivariate Cox-regressie. Voor het hogere echtscheidingsniveau in de DDR wordt gecontroleerd door een dichotome variabele ('DDR'). Om vast te stellen of het intergenerationele effect kleiner is in de DDR dan in de BRD voegen wij de interactie tussen het wonen in de DDR en het hebben van gescheiden ouders ('DDR*gescheiden ouders') toe aan de vergelijking. Het resultaat van de semiparametrische schating is weergegeven in tabel 2 (model 1). Ofschoon personen uit de DDR 26% hogere echtscheidingskans hebben, zien wij ook dat personen met gescheiden ouders uit de DDR een significant hoger echtscheidingsrisico (28%) hebben dan DDR-respondenten uit twee-oudergezinnen. Maar personen met gescheiden ouders in de BRD hebben een significant (132%) veel groter echtscheidingsrisico dan respondenten uit twee-oudergezinnen. Dit resultaat is een bevestiging van de hypothese van een lagere intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's in de DDR.

Nu kunnen wij ook onze tweede vraag beantwoorden, namelijk of dit verschil verklaard kan worden door indicatoren van het spanningsmechanisme, het economische deprivatiemechanisme of het socialisatiemechanisme. Zoals wij kunnen zien in tabel 2 (kolom 2, 3 en 4) verschillen respondenten van de DDR en de BRD van elkaar in een aantal opzichten, die relevant kunnen zijn voor de sterkte van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's. DDR-respondenten zijn met name minder vaak katholiek of protestant, maar hebben vaker geen religie.⁵ Daar komt bij dat mannen zowel als vrouwen in de DDR jonger zijn als zij voor het eerst trouwen en dat zij vaker al kinderen voor hun huwelijk hebben. Slechts 4.3% van de DDR-respondenten bleef kinderloos gedurende de observatieperiode (=100 - 72.1 - 23.6) in vergelijking met 17.3% (=100 - 75.6 - 7.1) voor de BRD.

Gegeven deze verschillen is het interessant na te gaan hoe het DDR-effect (als controle voor het echtscheidingsniveau) en het interactie-effect tussen DDR en gescheiden ouders (als controle voor de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's) veranderen door het toevoegen van deze covariaten aan de regressievergelijking. Bovendien houden wij voor de BRD-respondenten rekening met het periode-effect van de verandering van de echtscheidingswetgeving door het toevoegen van twee tijd-afhankelijke covariaten (1977, 1978; tabel

Tabel 4: Determinanten van het echtscheidingsrisico voor de geboortecohorten 1939-1961: partiële-likelihood-schattingen van parameters van het Cox-model

	BRD		DDR	
	M 1	M 2	M 3	M 4
<i>Herkomst familie</i>				
Gescheiden ouders	3,313**	1,403	1,730	1,627
Verweduwde ouders	1,256	1,113	0,870	0,928
Onbekende ouders	1,009	1,342	1,195	1,176
vader: hoge opleiding		1,676**		1,255
moeder: hoge opleiding		1,197		1,308
<i>persoonlijke kenmerken</i>				
katholiek		0,457***		0,820
protestant		0,562**		0,737*
<i>Kenmerken van het koppel</i>				
Getrouwd 1970-79	2,819***	5,575***	1,362*	1,298
Getrouwd 1980-89	3,718***	9,368***	1,909***	1,831**
Huwelijksleeftijd man		0,965		0,986
Huwelijksleeftijd vrouw		0,950		0,898***
Man opleiding > vrouw		1,303		1,007
Man opleiding < vrouw		1,025		1,004
Kind voor huwelijk		1,015		0,995
1 ^{ste} kind (tijd afhankelijk)		0,449***		0,557**
Getrouwd 1970-79*gescheiden ouders (l-tl-waarde)	0,742 (0,646)	1,222 (0,253)	0,718 (0,527)	0,808 (0,451)
Getrouwd 1980-89*gescheiden ouders (l-tl-waarde)	0,471 (1,174)	1,146 (0,151)	0,405 (0,819)	0,467 (1,112)
Aantal huwelijken	2646	2559	1592	1577
Aantal episodes	2646	4459	1592	2687
- log-likelihood	2129,59	1629,84	1915,34	1833,45
LR	1,46	0,06	2,06	0,91
Df	2	2	2	2

Noten: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Gegeven zijn de (geëxponentieerde) α -coëfficiënten van de covarianten. $(\alpha - 1) \times 100$ = percentage effect van een covariaat op scheidingskans. LR is de likelihood ratio met als referentie een Cox-model zonder interactie termen.

2, model 8). De parameters tonen duidelijk een afname van het echtscheidingsrisico in 1977 en een significante toename na 1978. Maar zowel de significantie van het hoger echtscheidingsniveau in de DDR als die van de interactie tussen DDR en gescheiden ouders verdwijnen na controle voor bepaalde covariaten.⁶ Het afzonderlijk toevoegen van de covariaten aan het basismodel 1 stelt ons in staat vast te stellen welke factoren verantwoordelijk zijn voor de afname van het interactie-effect: religie (model 3), de huwelijksleeftijd van bruid en bruidegom (model 5) en de geboorte van het eerste kind binnen het huwelijk (model 7). Het zijn dezelfde factoren waarbij wij ook significante verschillen vonden tussen de respondenten uit de BRD en de DDR. Deze covariaten veranderen het relatief lagere echtscheidingsrisico van DDR-respondenten met gescheiden ouders van +28% (model 1) in een niet-significante +27% (model 8). Daarom concluderen wij dat het verschil in intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's verklaard kan worden door factoren die gedeeltelijk het resultaat zijn van nationale verschillen in gezinspolitiek.

Ten slotte kunnen wij nu ook de vraag beantwoorden of de sterkte van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's aan het afnemen is, zowel in de DDR als in de BRD. Daarvoor schatten wij afzonderlijke Cox-modellen voor de BRD en de DDR. Wij voegen twee variabelen toe, waarbij wij ouderlijk gezinstype laten interacteren met huwelijkscohort. Deze interactie-termen stellen ons in staat de aanwezigheid van trends in de intergenerationele overdracht van echtscheiding vast te stellen (tabel 4, model 1 en 3). Vergeleken met de huwelijkscohorten van voor 1970, hebben respondenten met gescheiden ouders die zelf trouwden tussen 1970 en 1979 ongeveer 30% lager echtscheidingsrisico en vergelijkbare respondenten uit het huwelijkscohort 1980-89 hebben zelfs een nog lager echtscheidingsrisico (ongeveer 60%), zowel in de DDR als in de BRD. Hoewel deze effecten niet significant zijn, lijkt er toch een vermindering op te treden in de overdracht van echtscheidingsrisico's in de tijd.

Om te toetsen of deze vermindering blijft bestaan als wij rekening houden met de andere determinanten van echtscheidingsrisico's, hebben wij alle overblijvende covariaten aan de vergelijking toegevoegd (model 2 en 4). Het resultaat blijft alleen voor de DDR min of meer stabiel maar nog steeds niet significant (model 4). Voor de BRD (model 2) veranderen de effecten van richting, maar ze worden niet significant. Gegeven de zeer lage t-waarden van de coëfficiënten van de interactietermen in de modellen 2 en 4 moeten wij toch concluderen dat er geen aanzienlijke afname in de sociale vererving van echtscheidingsrisico's gedurende de vier decennia lijkt te zijn opgetreden in beide delen van Duitsland, als men rekening houdt met andere maatschappelijke veranderingen.

5. Discussie

Bovenstaande analyses hebben laten zien dat, in overeenstemming met onze verwachtingen, de sterkte van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's lager was in de DDR

dan in de BRD (vraag 1). Maar dat was alleen het geval als wij rekening houden met het hogere echtscheidingsniveau in de DDR. Als met dat laatste geen rekening wordt gehouden, blijft dit verschil in betekenis van de sociale erfelijkheid van echtscheiding tussen de beide delen van Duitsland verborgen. Dit resultaat suggereert dat verschillen in gezinspolitiek en maatschappelijke omstandigheden tussen beide landen bijgedragen hebben aan de geringere intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's in de DDR.

Onze analyses laten ook zien welke onderliggende mechanismen verantwoordelijk zijn voor dit verschil (vraag 2). Een van de belangrijkste factoren die van invloed zijn op het verschil in overdracht van echtscheidingsrisico tussen de DDR en de BRD zijn godsdienstige overtuigingen. Zodra wij controleren voor het hogere aandeel van katholieke en protestantse mannen en vrouwen in de BRD en het grotere aandeel niet-godsdienstige personen in de DDR bestaat er geen verschil meer in de sterkte van de intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's. Dit verschil in godsdienstige samenstelling is ouder dan het verschil tussen de deling van Duitsland na 1948. Het is dus niet juist dat het protestantisme en de onkerkelijkheid in de DDR de overdracht van echtscheidingsrisico's in de DDR vergroot heeft, want de controle voor godsdienst maakt deze overdracht in de DDR niet significant sterker dan in de BRD. Inderdaad verklaart de religieuze samenstelling van de bevolking van de DDR en de BRD in hoge mate het verschil in de sociale erfelijkheid van echtscheidingsrisico's, maar juist anders dan verwacht: godsdienstiger mensen hebben een kleinere kans op scheiding, maar dezelfde godsdienstigheid vergroot ook de sociale erfelijkheid van hun echtscheiding.

Het tweede belangrijke mechanisme dat verantwoordelijk is voor het verschil in intergenerationale overdracht van echtscheidingsrisico's tussen beide landen is de huwelijksleeftijd van mannen en vrouwen. De leeftijd van de vrouw bij haar eerste huwelijk lijkt erg belangrijk voor de verklaring van het verschil in de mate van overdracht in de DDR. Ook beïnvloedt dezelfde variabele het echtscheidingsniveau in de DDR, wat suggereert dat de lage huwelijksleeftijd van vrouwen in de DDR aanzienlijk de kans verhoogde om te scheiden (zie tabel 4). Het verschil in echtscheidingsrisico van kinderen van gescheiden ouders tussen de DDR en de BRD verdwijnt door te controleren voor huwelijksleeftijd. Dit resultaat is in strijd met het spanningsmechanisme, omdat wij op grond daarvan hadden verwacht dat het verschil in intergenerationale overdracht tussen de DDR en de BRD na controle nog groter zou worden. Een mogelijke oorzaak, waarom deze verwachte verkleining van het verschil niet optreedt, is dat de gemiddelde lage huwelijksleeftijd in de DDR tot een verhoogd gemiddeld echtscheidingsrisico voor alle DDR-respondenten leidt, ongeacht of hun ouders gescheiden zijn of niet. Vergeleken met de BRD is de huwelijksleeftijd in de DDR significant lager, zowel voor mannen als vrouwen. Deze relatief lage huwelijksleeftijd kan beschouwd worden als een gevolg van de gezinspolitiek in de DDR. Het maakte deel uit van het pro-natalistisch beleid van de zeventiger en tachtiger jaren om huwelijken op jeugdige leeftijd te bevorderen, bijvoorbeeld leeftijdsafhankelijke rentevrije huwelijksleningen waar bij elk kind een deel werd kwijtgescholden. Wat dit betreft hangt het relatief hoge echtscheidingsniveau in de DDR

gedeeltelijk samen met de gezinspolitiek. In dit verband is het interessant op te merken dat de huwelijksleeftijd van vrouwen met gescheiden ouders in de DDR zelfs iets hoger is dan die van vrouwen uit complete gezinnen in de DDR (tabel 3). Dit is een aanwijzing dat onze voorspelling met behulp van het spanningsmechanisme enige grond heeft. Want als de ouderlijke scheiding in de DDR minder spanning met zich meebrengt voor de kinderen dan in de BRD, dan zal de ouderlijke scheiding een kleinere 'push'-factor zijn in de overgang van hun kinderen naar volwassenheid. Maar het is duidelijk dat deze geringere 'push'-factor in de DDR niet sterk genoeg is of niet goed genoeg door onze variabelen wordt gemeten om een aanzienlijke reductie van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's in de DDR te veroorzaken.

De laatste belangrijke invloed op het verschil in overdracht tussen de beide delen van Duitsland is de 'timing' van het eerste kind. Eerder bivariaat onderzoek heeft reeds aangetoond dat een eerste kind geboren vóór het eerste huwelijk een scheidingsrisico-verhogend effect heeft, maar dat het eerste kind geboren binnen het eerste huwelijk een stabiliserende invloed heeft (Wagner, 1997). In onze multivariate analyses, gebaseerd op verschillende modelspecificaties, heeft de geboorte van het eerste kind vóór het huwelijk geen significant effect op de echtscheidingskans, terwijl de geboorte van het eerste kind binnen het huwelijk het echtscheidingsrisico flink verkleint (zie ook Brüderl & Engelhardt 1997). De 'timing' van het eerste kind verklaart gedeeltelijk de lagere intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's in de DDR. Het effect op het echtscheidingsrisico is in beide delen van Duitsland even groot (zie tabel 4). In beide samenlevingen hebben mannen en vrouwen met gescheiden ouders een iets grotere kans dan andere personen reeds voor het huwelijk een kind te krijgen. Daar komt bij dat mannen en vrouwen in de DDR een drie keer zo grote kans hebben om reeds voor hun eerste huwelijk een kind te hebben dan vrouwen en mannen in de BRD. Bovendien was er in de DDR een toenemende kans op een voorhuwelijksgeboorte in de opeenvolgende cohorten. Dit werd gedeeltelijk gestimuleerd door het gezinsbeleid in de vorm van het geven van speciale steun aan alleenstaande moeders (Trappe 1995: 108 e.v.). Het is interessant om op te merken dat deze ontwikkeling het echtscheidingsrisico niet verhoogde. In de DDR hadden meer mannen en vrouwen ten minste één kind of hadden zij dat kind vroeger in hun leven dan in de BRD (Huinink 1995: 229) en dit op zijn beurt verkleinde de echtscheidingskans in de DDR vroeger in de levensloop dan in de BRD. Als een gevolg hiervan schrompelt het verschil in overdracht van echtscheiding bij kinderen van gescheiden ouders in beide samenlevingen in tot een insignificant verschil.

Wat betreft de verandering van de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's verwachtten wij, in overeenkomst met het stigmatiseringsmechanisme, een afname in zowel de DDR als de BRD en zelfs een snellere afname in de DDR (vraag 3). Wij vonden echter geen sterke aanwijzingen voor een dergelijke afname in de tijd in beide landen. Hoewel de stigmatisering van echtscheiding voor de jongere generaties geringer zal zijn geweest, heeft het nog niet geleid tot een aanzienlijke afname van de sociale erfelijkheid van echtscheidingsrisico's.

Wij hebben in dit artikel laten zien dat gezinspolitiek invloed kan hebben op de intergenerationele overdracht van echtscheidingsrisico's. De onderlinge verbanden tussen gezinsbeleid en socialisatie, spanning, economische deprivatie en stigmatisering zijn echter nog niet duidelijk. Betere indicatoren zijn nodig om de relatieve invloed van gezinsbeleid op de interveniërende mechanismen van de overdracht van echtscheidingsrisico vast te stellen, indien mogelijk in een longitudinaal vergelijkend onderzoek.

Noten

- 1 De eerste twee auteurs werken op het Max Planck Instituut für Bildungsforschung (Lentzeallee 94, 14195 Berlijn, BRD), de derde auteur bij het SCO-Kohnstamm Instituut van de Universiteit van Amsterdam en bij Amsterdamse School voor Sociaal wetenschappelijk Onderzoek van diezelfde universiteit (Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam). Dit artikel is grotendeels ontstaan tijdens het verblijf van de derde auteur op het genoemde Max Planck Instituut in Berlijn.
- 2 Een synoniem voor het vroegere DDR na de hereniging.
- 3 Lebensverläufe und gesellschaftlicher Wandel; German Life History Study.
- 4 Thans worden er levensloopgegevens verzameld over Oost-Duitse mannen en vrouwen die geboren zijn in 1971 en over West-Duitse mannen en vrouwen geboren in 1964 of 1971. Wij verwijzen voor meer informatie over de data naar Brücker & Mayer (1998).
- 5 Deze religieuze verschillen zijn veel ouder dan de deling van Duitsland in 1949. Zij zijn gedeeltelijk het resultaat van de zestiende en zeventiende eeuwse godsdienstoorlogen in Duitsland.
- 6 Bij de controle voor de opleiding van mannen en vrouwen besloten wij alleen het meest zuinige model te gebruiken omdat de parameters steeds insignifcant waren.

Literatuur

- Amato, P. R. (1993). Children's adjustment to divorce: theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 23-38.
- Amato, P. R. & Booth, A. (1991). Consequences of Parental Divorce and Marital Unhappiness for Adult Well-Being. *Social Forces*, 69, 905-914.
- Amato, P. R. & Booth, A. (1997). *A Generation at Risk. Growing Up in an Era of Family Upheaval*. Cambridge (Mas.): Harvard University Press.
- Babka von Gostomski, C. (1998). Machen Kinder Ehen glücklich? Eine empirische Untersuchung mit der Mannheimer Scheidungsstudie zum Einfluss von Kindern auf das Scheidungsrisiko. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 23, 151-177.
- Berghahn, S. & Fritzsche, A. (1991). *Frauenrecht in Ost und West*. Berlin: Basisdruck.
- Blossfeld, H. P. & Rohwer, G. (1995). *Techniques of Event History Modeling: New Approaches to Causal Analysis*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Borgers, N., Dronkers, J. & Praag, B. van (1996). Verschillen tussen kinderen uit twee- en eenoudergezinnen in hun welbevinden op de middelbare school. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 12, 350-365.
- Brückner, E. & Mayer, K. U. (1998). Collecting Life History Data. Experiences From the German Life

- History Study. In J. Z. Giele & G. H. Elder (eds.), *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches* (pp. 152-181) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Brüderl, J. & Engelhardt, H. (1997). Trennung oder Scheidung? Einige methodische Überlegungen zur Definition von Eheauflösungen. *Zeitschrift für Soziologie*, 48, 277-290.
- Bumpass, L. L., Martin, T. C. & Sweet, J. A. (1991). The Impact of Family Background and Early Marital Factors on Marital Disruption. *Journal of Family Issues*, 12, 22-42.
- Cramer, D. (1993). Personality and Marital Dissolution. *Personality and Individual Differences*, 14, 605-607.
- Cromm, J. (1998). *Familienbildung in Deutschland: Soziodemographische Prozesse, Theorie, Recht und Politik unter besonderer Berücksichtigung der DDR*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Diefenbach, H. (1997). Intergenerationale Scheidungstransmission in Deutschland: Relevanz und Erklärungsansätze. *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, 18, 88-105.
- Diekmann, A. & Engelhardt, H. (1995). Die soziale Vererbung des Scheidungsrisikos. Eine empirische Untersuchung der Transmissionshypothese mit dem deutschen Familiensurvey. *Zeitschrift für Soziologie*, 24, 215-228.
- Diekmann, A. & Engelhardt, H. (1999). The Social Inheritance of Divorce: Effects of Parent's Family Type in Postwar Germany. *American Sociological Review*, 64, (in druk) .
- Dronkers, J. (1997). Zoals de ouden zongen piepen de jongen. Intergenerationele overdracht van de kans op scheiding in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 72, 146-165.
- Dronkers, J. & Hox, J. (1998). *The Importance of Family and Education for Divorce Risks of Siblings: an Australian Example*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut. Paper presented at the European Research Conference 'European Societies or European Society? Inequality and Social Exclusion in Europe: the Role of the Family and Social Networks'. Castelvechio di Pascoli, Italy, 3-7 April 1998
- Engelhardt, H. (1998). *Zur Dynamik von Ehescheidungen*. Doctor-thesen Rechts- & Wirtschaftswissenschaftlichen Facultät Bern (Zwitzerland).
- Gerlach, I. (1996). *Familie und staatliches Handeln. Ideologie und politische Praxis in Deutschland*. Opladen: Leske + Budrich.
- Glenn, N. D. & Kramer, K. B. (1987). The Marriages and Divorces of the Children of Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 811-825.
- Graaf, A. de (1996). De invloed van echtscheiding van de ouders op relaties van jongeren. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 7-12.
- Greenberg, E. F. & Nay, W. R. (1982). The Intergenerational Transmission of Marital Instability Reconsidered. *Journal of Marriage and the Family*, 44, 335-347.
- Huinink, J. (1995). *Warum noch Familie? Zur Attraktivität von Partnerschaft und Elternschaft in unseren Gesellschaft*. Frankfurt: Campus.
- Janssen, J. P. G., Poortman, A.-R., Graaf, P. M. de & Kalmijn, M. (1998). De instabiliteit van huwelijken en samenwoonrelaties in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 73, 4-26.
- Jockin, V., McGue, M. & Lykken, D. T. (1996). Personality and Divorce: A Genetic Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 288-299.
- Keith, V. M. & Finlay, B. (1988). The Impact of Parental Divorce on Children's Educational Attainment, Marital Timing, and Likelihood of Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 797-809.
- Kiernan, K., Land, H. & Lewis, J. (1998). *Lone Motherhood in Twentieth-Century Britain, From Footnote to Front Page*. Oxford: Clarendon Press.
- Kitson, G. C., Babri, K. B. & Roach, M. J. (1985). Who Divorces and Why. A Review. *Journal of Family Issues*, 6, 255-293.

- Kuh, D. & Maclean, M. (1990). Women's Childhood Experience of Parental Separation and their Subsequent Health and Socio-Economic Status in Adulthood. *Journal of Biosocial Science*, 22, 121-135.
- Manting, D. (1996). The Changing Meaning of Cohabitation and Marriage. *European Sociological Review*, 12, 53-65.
- McGue, M. & Lykken, D. T. (1992). Genetic Influence on Risk of Divorce. *Psychological Science*, 3, 368-372.
- McLanahan, S. & Bumpass, L. (1988). Intergenerational Consequences of Family Disruption. *American Journal of Sociology*, 94, 130-152.
- Mueller, D. P. & Cooper, P. W. (1986). Children of Single Parent Families: How They Fare as Young Adults. *Family Relations*, 35, 169-176.
- Pope, H. & Mueller, C. W. (1976). The Intergenerational Transmission of Marital Instability: Comparisons by Race and Sex. *Journal of Social Issues*, 32, 49-66.
- Spruijt, E. (1993). Volwassen worden in een kerngezin, eenoudergezin of stiefgezin. In M. du Bois-Reymond & J. de Jong Gierveld (eds.), *Volwassen worden. Generaties toen en nu: transitie in de levensloop* (pp. 73-92) Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Teachman, J. D. (1982). Methodological Issues in the Analysis of Family Formation and Dissolution. *Journal of Marriage and the Family*, 44, 1037-1053.
- Trappe, H. (1995). *Emanzipation oder Zwang? Frauen in der DDR zwischen Beruf, Familie und Sozialpolitik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Wagner, M. (1993). Soziale Bedingungen des Ehescheidungsrisikos aus der Perspektive des Lebensverlaufs. In A. Diekmann & S. Weick (eds.), *Der Familienzyklus als sozialer Prozess. Bevölkerungssoziologische Untersuchungen mit den Methoden der Ereignisanalyse* (pp. 372-393) Berlin: Duncker & Humblot.
- Wagner, M. (1997). *Scheidung in Ost- und Westdeutschland. Zum Verhältnis von Ehestabilität und Sozialstruktur seit den 30er Jahren*. Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Wallerstein, J. S. & Kelly, J. B. (1980). *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*. New York: Basic Books.
- Webster, P. S., Orbuch, T. L. & House, J. S. (1995). Effects of Childhood Family Background on Adult Marital Quality and Perceived Stability. *American Journal of Sociology*, 101, 404-432.
- Wolfinger, N. H. (1999). Trends in the Intergenerational Transmission of Divorce. *Demography*, 36 (in druk).